

ლელა ჩოთალიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ლეგენდარული აიას და მასთან დაკავშირებული ლექსიკური ფორმატივები ენობრივი მონაცემების შუქვა

საკვანძო სიტყვები: არგონავტების თქმულება, ლეგენდარული აიას, ჰელიოსის კოლხური შთამომავლობა, ენობრივი მონაცემები.

არგონავტების თქმულების ფორმირების საკითხის გასარკვევად ლეგენდარულ აიას და ჰელიოსის კოლხური შთამომავლობის წარმომავლობას უთუოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. კითხვაზე, თუ რა ისტორიულ და მითოპოეტურ რეალობას უნდა ასახავდეს აიასთან დაკავშირებული პერსონაჟებისა თუ გეოგრაფიული პუნქტების სახელწოდებები, შეიძლება რამდენიმე პასუხი იყოს: ა) როგორც მთლიანად თქმულება, ასევე მისი აიასთან დაკავშირებული კომპონენტი, ჩამოყალიბებულია ბერძნულ ტრადიციაში და იგი ელინური მითოპოეტური ფანტაზიის ნაყოფს წარმოადგენს; ბ) თქმულების ეს ეპიზოდი და მასთან დაკავშირებული პერსონაჟები არეკლავენ მიკენური ექსპედიციის ამბავს, რომელიც სადღაც აღმოსავლეთით განხორციელდა და, შესაბამისად, გარკვეულწილად უკავშირდება ე.წ. ლეგენდა-

რული აიას რეალობებს; გ) მართალია, არგონავტების აიაში ლაშქრობის ამბავი ბერძნულ მითოპოეტურ ტრადიციაში ჩამოყალიბდა, მაგრამ მან მეტნაკლებად არეკლა ის რეალობები, რომლებიც არგონავტების ლაშქრობის სავარაუდო მიზანთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. რაც შეეხება თქმულების ამ ნაწილის პოპულარობას ანტიკურ კოლხიდაში, ეს შეიძლება უკვე თავად ბერძნული მითოლოგიური გავლენის შედეგი იყოს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში.

ვფიქრობ, ლინგვისტური ანალიზი დაგვეხმარება იმის გარკვევაში, თუ რა ენობრივ რეალობებს უნდა არეკლავდეს აიასთან და ჰელიოსის ე.წ. კოლხ შთამომავლებთან დაკავშირებული საკუთარი და გეოგრაფიული სახელწოდებები. ყურადღებას შევაჩერებთ იმ სახელებზე, რომლებიც არ გვიჩვენებს ბერძნულ ეტიმოლოგიას და რომლებიც თქმულების უძველეს ვერსიებში დასტურდება.

ბერძნული მითოლოგიური ტრადიციის თანახმად, ჰელიოსის ე.წ. კოლხურ ხაზთან დაკავშირებულია შვიდი პერსონაჟის სახელი. აქედან ხუთი ფიგურირებს საკუთრივ აიეტის სამფლობელოში ან მის მიმდებარე ტერიტორიაზე: აიეტი, მედეა, აფსირტოსი, პერსესი, ქალკიოპე. კოლხეთის გარეთ, კ. კრეტაზე, მოიაზრება კრეტის მეფე მინოსის მეუღლე პასიფაე (Apoll. Rhod. 3. 999; Paus. 5. 25. 9; Antonin. *Lib.* 41, 5; Apollod. 1. 83; 3. 7; Cic. *Na. deor.* 3. 48; Hyg. *Praef.* 36), ხოლო კირკე ცხოვრობს კ. აიაიაზე, რომელსაც ჰომეროსი, სავარაუდოდ, აღმოსავლეთით, აიას სიანლოვეს ათავსებს (*Od.* 10. 135). თუმცა ანტიკურ წყაროთა ნაწილი მას დასავლეთ მედიტერანულ სამყაროში მოიაზრებს – ჰესიოდედან მოყოლებული კირკეს უკავშირებენ ტირსენიას (Hes.

Theog. 1011. fr. 89, 90), სადაც იგი თავისმა მამამ, ჰელიოსმა, ეტლით გადაიყვანა კოლხიდიდან (*Apoll. Rhod.* 3. 308).

სავსებით ბუნებრივია, რომ ამ საკუთარ სახელთაგან უმეტესობა საკუთრივ ბერძნულ მითოპოეტურ ტრადიციაში უნდა იყოს ჩამოყალიბებული და ისინი მეტყველ სახელებს წარმოადგენს, მაგრამ არის რამდენიმე სახელი, რომელთა ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით დისკუსია მიმდინარეობს.

დავიწყოთ თავად ჰელიოსის სახელით (**Ἡλιος**). ჰომეროსის მიხედვით – ἥλιος, დორიულად, ეოლიურად არკადიულად – ἄλιος და ἄλιος (შდრ. *IGG IV 760*).¹ ჰესიხოსთან – ἄβῆλιος (*Hesych.* ἄβῆλιον ἥλιον Κρητικῶν. - ἄβῆλιον ἥλιακὸν Παμφυλίου). საინტერესოა, რამდენად ორგანულია ეს ღვთაება ბერძნული მითოლოგიური თუ რელიგიური სისტემისათვის? ბუნებრივია, ბევრი ხალხის მითოლოგიურ აზროვნებაში არსებობდა მზის კულტი, მაგრამ თავად ბერძენ ღმერთთა იერარქიულ სისტემაში მას ერთობ მოკრძალებული ადგილი უჭირავს. როგორც ფიქრობენ, იგი არ უნდა იყოს ბერძნული წარმოშობის და, ალბათ, წინაბერძნულ სამყაროს მიეკუთვნება.² მართლაც, შეიძლება ითქვას, ბერძნულ პანთეონში ჰელიოსი მოიაზრება მეორეხარისხოვან ღმერთად, რომელსაც მოკვდავნი მადლიერებით მიმართავენ. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტიც, რომ იგი ხშირად ოლიმპიელი ღმერთების ბრძანებებსაც კი ასრულებს (*Il.* 18. 239; *Od.* 12. 374. 415; 19. 276; *Apollod.* 1. 3). ჰომეროსთან ჰელიოსი ღმერთად არ იწოდება, პოეტი მას შემდეგნაირად მოიხსენიებს – ἐπιείκελος ἀθανάτοισι (Hom. *Hymn.* 31. 7). ასევე საყურადღებოა არისტოფანეს ცნობა, რომ-

¹ შდრ. Bechtel 1921-24, 2, 667.

² Nilsson 1992, 34.

ლის მიხედვითაც, ბარბაროსები უფრო მეტ პატივს სცემდნენ ჰელიოსს, ვიდრე ბერძნები (Aristoph. *Aeirene*. 406 ff. Schol. 406, 407, 410).

საინტერესო საკითხია თავად ტერმინი "Ἡλιος-ის ეტიმოლოგია. მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ მზე-ღმერთს თავიდანვე ეს სახელი ერქვა. რ. შმიტ-ბრანდტის მიხედვით კი, Ἡλιος არის ბერძნული აპელატივი, ხოლო მისი წინაბერძნული ეკვივალენტი უნდა ყოფილიყო *τιάν*.³ როგორც ჩანს, ეს უკანასკნელი თვალსაზრისი ეფუძნება ინდოევროპეისტიკაში ფართოდ გავრცელებულ აზრს, რომ ტერმინი "Ἡλιος ინდოევროპული წარმომავლობისაა. "Ἡλιος-ს აღადგენენ საერთო-ინდოევროპულ დონეზე ფორმით *S(a)uHel- / n, *sül. ძვ. ინდური, ვედური – *sūryah* (მზე, მზის ღვთაება), *suvar* (მზე, სინათლე, ცა, ბრწყინვა), ავესტური – *hvar* (მზე), ლიტვური – *saūle* (მზე), პრუსიული – *saule* (მზე), ძვ. სლავური – *slūnice* (მზე), გოთური – *sauil* (მზე), ძვ. ზემოგერმანული – *sunna* (მზე), ძვ. ინგლ. – *sunne* (მზე), ლათინური – *sōl* (მზე). შდრ. ძვ. ირლანდიური – *sūil* (თვალეები).⁴ მკვლევართა ნაწილი კი მოცემულ ტერმინს უკავშირებს ინდოგერმანულ ძირს *suel* – დაწვა, ნათება.⁵

ე. ფურნემ 1986 წელს ეჭვქვეშ დააყენა ვარაუდი, რომ სახელი "Ἡλιος შეიძლება აღდგეს საერთოინდოევროპულ დონემდე, იგი ქართველური გარემოდან უნდა იყოს შესული გვიან ინდოევროპულში, ხოლო მზის აღმნიშვნელი ინდოევროპული ფუძეები, სავარაუდოდ, ქართველური *მუ- / *მვ-

³ Schmitt-Brandt 2004, 88-92.

⁴ Гамкрелидзе и Иванов 1984, 684; Benveniste 1935, 12. შდრ. Sprachforsch. XXVI 9 (J. Schmidt). XXXI 351. 452 (Kretschmer). XXXVI 278 (Pedersen); Frisk 1960, 631-632; RE VIII, 1, 58.

⁵ Frisk 1960, 631-632; RE VIII, 1, 58.

(*šu-/*šw-) ძირიდან არის წარმომდგარი (შდრ. ქართვ. მშვენება, შვენის, მშვენიერი). თავად ტერმინი „ჰელიოსი“ კი შეიძლება წინარექართველური *შევ-ელ (*šew-el-) ან *შვენ- (*šw-en-)-იდან მოდიოდეს. ამ კონტექსტთან მიმართებაში მკვლევარი ასევე საყურადღებოდ მიიჩნევს ბერძნული σῆλας (შუქი, ნათება, სხივთფენა) შესაძლო წარმომავლობას „პელასგური“ *šwela-დან.⁶ თუ ე. ფურნეეს მოსაზრებას დავეყრდნობით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ როგორც გვიანინდოევროპულისათვის, ასევე წინაბერძნულისათვის, ამოსავალი წყარო უნდა ყოფილიყო ქართველური ენობრივი სამყარო. რასაკვირველია, ასეთ შემთხვევაში ისმის კითხვა, რატომ მოხდა ქართველურიდან *შე-ფუძის და არა საერთოქართველური მზის აღმნიშვნელი ფუძის სესხება?

თუკი თავად ჰელიოსის სახელის ეტიმოლოგია გარკვეულ დავას იწვევს, სამაგიეროდ, სავსებით ნათელია, რომ მისი მემკვიდრეების სახელთა უმეტესობა, რომლებიც ლეგენდარულ აიას ან კოლხიდას უკავშირდება, „ნათების“, „ბრწყინვის“ მნიშვნელობის ფუძეებს შეიცავს: Παισιδάη, Χαλκιάπι, Πέρσις, Πέρσι, Φαῖθων, Αἰγιάλειος. მათი ერთი ნაწილი შეიძლება ე.წ. მეტყველ სახელებად მივიჩნიოთ და ისინი აშკარად ბერძნულის საფუძველზეა წარმოქმნილი, ზოგიერთის ბერძნული წარმომავლობა კი ეჭვს ბადებს. განვიხილოთ ჩვენთვის საინტერესო საკუთარი სახელები.

რასაკვირველია, ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სახელია აიეტი (Αἰήτης). ანტიკური წყაროების მიხედვით, იგი საკმაოდ პოპულარული უნდა ყოფილიყო ისტორიულ კოლხიდაში. ქსენოფონი გვამცნობს, რომ სახელი აიეტი გავრცელებუ-

⁶ Furnee 1986, 181.

ლი ყოფილა კოლხიდის მეფეებში (Xen. *Anab.* 5. 8. 36-37). სტრაბონის მიხედვით კი, სახელი აიეტი კოლხიდის მოსახლეობაში ადგილობრივია (Strab. 1. 2. 39). აქედან გამომდინარე, მეცნიერთა ნაწილი სახელ აიეტს კოლხური წარმომავლობისად მიიჩნევს, თუმცა უფრო მისაღებია ის ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც, Αἰήτης Αἴα-დან უნდა იყოს ნაწარმოები უკვე საკუთრივ ბერძნულ ტრადიციაში და იგი შეიძლება გავიაზროთ, როგორც კაცი „აიადან“, ანუ „აიაელი“.⁷ თუკი მიკენური as-wa-ta (KN Vc 7612) მართლაც აიეტის სახელს შეესაბამება,⁸ მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სახელის ელინიზებულ ფორმას უკვე მიკენურში იცნობდნენ. შესაბამისად, სავსებით დასაშვებია, რომ ამ სახელის პოპულარობა კოლხიდაში განეპირობებინა თავად ბერძნული თქმულების გავლენას. რაც შეეხება Αἴα-ს, მასზე ქვემოთ ვილაპარაკებთ.

აიეტის ქვაჭიშვილის სახელი აფსირტოსი (Ἀψυρτος) გვხვდება ადრეულ ბერძნულ წყაროებში. იგი, შესაძლოა, უკვე „ნავპატიკის“ (ძვ. წ. VII ს.) ტექსტში მოიხსენიებოდა. საყურადღებოა, რომ აფსირტოსი არ გვიჩვენებს გამჭვირვალე ეტიმოლოგიას. ზოგი მეცნიერი მას მეტყველ სახელად მიიჩნევს და უკავშირებს ბერძნულ ზმნას ἀπισῆα „დაფლეთა, დაგლეჯა“ ან სემიტურ ფუძეს basāru „დაჭრა, ნაწილებად ქცევა“.⁹ შესაბამისად, აფსირტოსი უნდა აღნიშნავდეს „დაგლეჯილს“. ვეთანხმები რ. გორდეზიანის მოსაზრებას, რომ ამგვარი ახსნა მისაღები იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დასახელებულ მითოლოგიურ პერსონაჟს ბერძნები ან სემიტები მოცემულ

⁷ შდრ. Lesky 1948; RE I. 1, 942-944.

⁸ Hiller 1991, 207.

⁹ Astour 1967, 295.

სახელს შეარქმევდნენ მისი სიკვდილის შემდეგ.¹⁰ არსებობს ვარაუდი, რომ ἄψυτοι მიღებულია იმ გეოგრაფიული სახელწოდებებიდან, რომლებთანაც მას მითოლოგიური ტრადიცია აკავშირებს (აფსაროსი, აფსირტიდები, აფსოროსი). ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ἄψυτοι მიმართებას გვიჩვენებს კავკასიურ აბს-/აფს- ფუძესთან, რომელიც დასტურდება აფსილების სატომო სახელში და კოლხურ გეოგრაფიულ სახელში – აფსაროსი.¹¹ რ. გორდეზიანის აზრით, სავარაუდოდ, ბერძნული -τοι მაწარმოებელი დაერთო რომელიღაც ადგილობრივ საბაზისო ფუძეს (ალბათ, ἄψα), რის შედეგადაც საკუთრივ ბერძნულ ტრადიციაში გეოგრაფიული სახელისაგან მივიღეთ მითოლოგიური სახელი ἄψυτοι.¹²

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს სახელი მედეა (Μήδεια), რომლის ეტიმოლოგია დიდი ხნის განმავლობაში ეჭვს არ იწვევდა. მრავალი მეცნიერი მას მეტყველ საკუთარ სახელად თვლის და უკავშირებს ინდოევროპულ ფუძეს *mēd- (μηδία „ვფიქრობ, ჩავიფიქრებ, გამოვიგონებ“).¹³ შესაბამისად, Μήδεια მოიაზრება, როგორც „ჭკვიანი, რჩევის მიძეცი“. mēd- / mēd- აღინიშნება მიკენურ ონომასტიკაშიც: a-pi-me-de, e-u-me-de, pe-ri-me-de.

პირველად მედეას ეტიმოლოგიის ინდოევროპული ახსნა ეჭვქვეშ დააყენა ცნობილმა ინდოევროპისტმა რ. შმიტ-ბრანდტმა, რომელიც ვარაუდობს, რომ Μήδεια-ს შემთხვევაში მოხდა უცხო სახელის გაელინურება და მისი *mēd- ფუძის შემცველ სხვა სახელთა რიგში ჩაყენება. მკვლევარი ყურადღებას

¹⁰ გორდეზიანი 2007, III, 485-86.

¹¹ Инал-Ипа 1965, 98.

¹² გორდეზიანი 2007, III, 486-87.

ამახვილებს ქართველური *mze-* „მზე“ ფუძიდან ნაწარმოებ ქალის სახელზე მზია (ნაწარმოებია სუფიქსით *-ia*, რომელსაც მაიდენტიფიცირებელი და კნინობითი ფუნქცია აქვს. შდრ. *bidzia* „ბიძა“, *Chvinia* „ღვინისფერი ხარი“). ქართულ *mze-*-ს (მზე) შეესაბამება მეგრული *bža* და სვანური *miž* < **maž* მთავარი სამხრეთკავკასიური მარცვლოვანი *m-*-ით ანლაუტში.¹³ აქედან გამომდინარე, *Mzia* თავდაპირველად ჟღერდა როგორც **Məzia* (*z* არის ფონემა *z-*სა და *ž-*ს შორის). მკვლევარის აზრით, ბერძნებმა *z* გადმოიტანეს *z-*-ით, რომელიც მაშინ გამოითქმოდა, როგორც *zd* და, შესაბამისად, ქართული მზია, ალბათ, მათთან ჟღერდა, როგორც *mzdia* > *mezdia*. რ. შმიტ-ბრანდტის ვარაუდით, ეს სახელი ბერძნებს უნდა დაეკავშირებინათ მსგავსი ბერძნული ფუძის შემცველ, კერძოდ **mēd-*ფუძიან, სახელებთან, რის საფუძველზეც მოხდა მედეას გააზრება მეტყველ სახელად.¹⁴

კოლხურ სამყაროს ბერძნული ტრადიცია ორგანულად უკავშირებს კირკეს (**Κίρκη**). სახელის წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. არსებობს მოსაზრება, რომ **Κίρκη** მომდინარეობს ბერძნული ფორმიდან **κίρκις** „წრე, რკალი“, **κίρκις** „წრის შეკვრა“ (ყურადღება გამახვილებულია მზის წრიულ მოძრაობაზე, წრის მაგიურ ძალაზე) ან **κίρκις** „შევარდენი“.¹⁵ მ. ერქომაიშვილი ყურადღებას ამახვილებს **κίρκις** / **κρίκις** ფორმის ენობრივ მიმართებაზე ქართულ კარ-/კრ-, გრკალ- ფუძესთან, რომელიც წრის მნიშვნელობას უკავ-

¹³ შდრ. Gamkrelidze 1983.

¹⁴ Schmitt-Brandt 2004, 88-92.

¹⁵ DELG-ის მიხედვით, თავად ამ ფრინველის აღმნიშვნელ ტერმინს საფუძველად უდევს „წრის, რკალის“ მნიშვნელობა, გათვალისწინებულია რა შევარდენის ფრენის წრიულობა, რასაც არ ეთანხმება ე. ფურნეე (Furnee 1979, 24).

შირდება.¹⁶ ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ბერძნული κίρκις „შევარდენი“, რომლის ეტიმოლოგია დაუდგენელია, მიმართებას გვიჩვენებს ქართულ სიტყვასთან კირკიტა, რომელშიც ე. ფურნეე გამოყოფს კირკ- ფუძეს და -იტა მაწარმოებელს.¹⁷

თუკი გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომ კირკე მართლაც დაკავშირებულია რკალთან, წრესთან ან შევარდენთან, მაშინ, მიუხედავად იმისა, როგორია საკუთრივ κίρκις / κίρκις-ის ეტიმოლოგია, Κίρκη მეტყველ სახელად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან მისი შემადგენელი ფუძეები ბერძნულს საკმაოდ ადრე უნდა ჰქონოდა შეთვისებული, თუმცა ასეთ შემთხვევაში სახელი Κίρκη ან მსგავსი ფუძის სხვა სახელი მეტ-ნაკლებად გავრცელებული იქნებოდა მიკენურსა თუ არქაულ ბერძნულ სამყაროში, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, ეს სახელი უნიკალურია. აქედან გამომდინარე, არ არის გამორიცხული, რომ Κίρκη-ს ეტიმოლოგიის სხვა გზებიც ვეძიოთ. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სახელ Κίρκη-ს ანალიზის უკანასკნელი ცდა: რ. გორდეზიანი ყურადღებას ამახვილებს *კარ-/*კირ-/კრ- ქართულ ფუძეზე, რომელიც *კრ- საერთოქართველურ არქეტიპამდე უნდა აღიოდეს (ქართ. კრ-იალ-ი, სვან. ლიკარ-ე „ბრწყინვა“, მა-კარ-ა „კრიალი“).¹⁸ არსებობს მოსაზრება, რომ კრიალ-ი სიტყვა მიღებულია ფუძის რედუპლიკაციის გზით: კარ-კალ > *კირ-კალ > *კირ-ალ > *კრ-ი-ალ > *კრიალ-ი. მკვლევარი არ გამორიცხავს, რომ ფუძის *კირ- ვარიანტის რედუპლიკაციის შედეგად წარმოქმნილ *კირკ- ელემენტს (ბრწყინ-

¹⁶ ერქომაიშვილი 2002, 61. საყურადღებოა, რომ ე. ფურნეეს აზრით, κίρκις / κίρκις მონაცვლეობაში აღინიშნება წინაბერძნულისთვის დამახასიათებელი მეტათეზისი (Furnee 1972, 24, 392).

¹⁷ Furnée 1972, 24.

¹⁸ ფენრიხი და სარჯველაძე 1990, 290 შმდ.

ვის, პრიალის მნიშვნელობით) ბერძნული თქმულების სავარაუდო წყაროში ეწარმოებინა ჰელიოსის ერთ-ერთი შთამომავლის სახელი.¹⁹

როგორც ჩანს, თქმულების უძველეს ვარიანტებთან არის დაკავშირებული pers- ძირის თუ ფუძის შემცველი საკუთარი სახელები. ერთი მხრივ, ამ ფუძეს შეიცავს ჰელიოსის ცოლის სახელი Πέρση (Περσηίς), მეორე მხრივ – ჰელიოსის ძის სახელი Πέρσις. შმიტ-ბრანდტის აზრით, B-ხაზოვან წარწერებში წარმოდგენილი pe-re-*82 (perswā) ჰელიოსის ძის სახელის მიკენური ვარიანტი უნდა იყოს.²⁰ pers- ფუძის სემანტიკასთან დაკავშირებით ძველთაგანვე არ არის აზრთა ერთიანობა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ფუძის შემცველ სახელთა რაოდენობა საკმაოდ დიდია, ძნელი სათქმელია, ჰელიოსის შთამომავალთა სახელებსა და სხვა მითოლოგიურ თუ ისტორიულ (საკუთარ და გეოგრაფიულ) სახელებში დადასტურებული ეს ფუძე ერთი და იმავე წარმომავლობის არის თუ არა. კერძოდ, მითოლოგიური გმირის პერსევსის (Περσεύς), ეთნონიმის „სპარსელი“ (Περσεία), ჰელიოსის ცოლის (Πέρση, Περσηίς) და ჰელიოსის შვილის (Πέρσις) სახელები მიუხედავად მსგავსებისა, არის თუ არა მართლაც ერთსა და იმავე ფუძესთან დაკავშირებული, თუ ამ შემთხვევაში მხოლოდ გარეგნული მსგავსება აღინიშნება. რამდენადაც περσ- ფუძე მეტწილად გაურკვეველი ეტიმოლოგიის ფუძედ მიიჩნევა, ძნელია რაიმეს კონკრეტულად თქმა. ალბათ, გასაზიარებელია ის აზრი, რომ ჰელიოსის შთამომავალთა შემთხვევაში πεრს- ფუძე, სავარაუდოდ, ნათების, ელვარების, ბრწყინვის სემანტიკას შეიცავდა. ზოგი მას უკავში-

¹⁹ გორდეზიანი 2007, III, 485.

²⁰ Schmitt-Brandt 2004, 88-92.

რებს პელასგურ *bherek-ს „ბრწყინვა“.²¹ ყურადღებას იპყრობს მოსაზრება, რომ, შესაძლებელია, *περσ-* ფუძე გარკვეულ მიმართებას გვიჩვენებდეს ქართულ „ბრწყინვაში“ დადასტურებულ *ბრწყ- ფუძესთან.²² უკანასკნელ ხანებში ჰ. ფენრიხმა შემოგვთავაზა თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც, საერთოქართველურ დონეზე არსებობდა ალტერნატიული ფუძეები: ბერწყ- / *ბრწყ- ან *ბერწყ- / *ბრწყ-.²³

როგორც ჩანს, თქმულების ადრეულ ფენებთან უნდა იყოს დაკავშირებული ფრიქსოსის ვაჟის სახელი კვიტისოროსი (**Κυτίσορας / Κυτίσορας**). ამაზე ორი გარემოება მიგვანიშნებს: ა) ამ მითოლოგიურ პერსონაჟს იცნობს უკვე ჰეროდოტოსი; ბ) ჰომეროსი პაფლაგონიურ ქალაქებს შორის ასახელებს *Κύταριος*-ს, რომელსაც უკვე ანტიკურობაში უკავშირებდნენ კვიტისოროსის სახელს. ყურადღება მიექცა იმასაც, რომ ამ საკუთარ სახელში აშკარად იგივე ფუძე გამოიყოფა, რომელიც დასტურდება კოლხიდის მთავარი ქალაქის *Κύταια*-ს სახელწოდებაში, რაზეც ქვემოთ უფრო დეტალურად ვიმსჯელებთ. ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მოცემულ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ორმაგ სუფიქსაციასთან – *Κυτ-ίσο-ορας*.²⁴ ეს უკანასკნელი ორივე სუფიქსი დამახასიათებელია ქართველური ენობრივი სამყაროსათვის. □

თუკი საკუთარი სახელების ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით ბევრია სადაო, ჩემი აზრით, სურათი ბევრად უფრო გარკვეულია გეოგრაფიული სახელების შემთხვევაში. რასაკვირველია, მხედველობაში მაქვს ის სახელები, რომელთა

²¹ Гордезиани 2000, 133.

²² Гордезиани 2000, 133.

²³ Fähnrich 2005.

²⁴ Гордезиани 2000, 133.

კავშირი თქმულების უძველეს ვერსიებთან ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

უთუოა, რომ არგონავტთა ლაშქრობის ძირითადი მიზანი აია (Αἴα) თქმულების უძველეს ვარიანტებში ფიგურირებდა. ჰომეროსი არ იცნობს სახელწოდებას კოლხიდა. იგი ლაპარაკობს მხოლოდ აიეტის სამფლობელოზე, რომელსაც, მეფის სახელიდან გამომდინარე (Αἰήτης), Αἴα უნდა რქმეოდა. ლეგენდარული აია გარკვეული პერიოდიდან, სავარაუდოდ, კოლხიდის (Κολχίς) სინონიმს წარმოადგენს,²⁵ თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი მათ ერთმანეთისაგან გამიჯნავს და ამგვარ იდენტიფიკაციას შედარებით გვიანდელ მოვლენად მიიჩნევს; ზოგი საერთოდ კატეგორიული წინააღმდეგია აიასა და კოლხიდის გაიგივების;²⁶ მკვლევართა ერთი ნაწილი კი საერთოდ გამორიცხავს რეალურად Αἴα-ს არსებობას და მას ზღაპრულ მხარედ მიიჩნევს.²⁷

როგორც ცნობილია, ამ სახელწოდების ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა: აია გვხვდება ქართველურ ენებში შემონახულ ზოგიერთ კომპოზიტში: მეგრ. აია-ჟეშხა „სადიდმარხვო კვირა დღის სახელი, რიგით მეხუთესი“, სვან. აია-მიშლადედ „ზოზობის წინა კვირის დღესასწაული“.²⁸ ასევე გამოთქმულია მოსაზრება Ἰθρομ-Αἴα ნაწარმოები უნდა იყოს თავად ბერძნულ ტრადიციაში Κύναια-ს (კოლხიდის მთავარი ქალაქის სახელწოდება) მეორე კომპონენტის (αἴα) დამოუკიდებელ ფუძედ გამოყოფის საფუძველზე.²⁹ აიას უკავ-

²⁵ გორდეზიანი 2007, III, 469, 473.

²⁶ Dräger 1993, 315 A 76; Lesky 1948, 22 შმდ.

²⁷ Astour 1967, 283; Haas 1977, 114.

²⁸ მიქელაძე 1974. ქაჯაია 2001-2002.

²⁹ გორდეზიანი 2007, III, 474.

შირდება კირკეს კუნძულის სახელი Αἰαίη. ა. ლესკის მიხედვით, νῆσις Αἰαίη უნდა გავიაზროთ, როგორც „აიას კუნძული“.³⁰ შესაძლოა, მიკენურ დოკუმენტებში წარმოდგენილი az-wa-ja (PY En 74/ Eo 160) სწორედ Αἰαίη-ს შეესაბამებოდეს.

როგორც ფიქრობენ, საკმაოდ ადრეული უნდა იყოს აპოლონიოს როდოსელთან დადასტურებული სიტყვათმეთანხმება Τίτηνς Αἴη. „არგონავტიკის“ სქოლიონში „ტიტენისური“-ს ამგვარი ახსნაა წარმოდგენილი: „მდინარე ტიტანოსს, რომლისგანაც მხარეც ტიტანურად იწოდება, მოიხსენიებს ერატოსთენესი „გეოგრაფიკაში“ (4. 131). რამდენადაც მდინარე ტიტენისი სხვა წყაროებში არ გვხვდება, სავარაუდოა, რომ აპოლონიოსი ეყრდნობოდა ძველ წყაროს, სადაც ტიტენისს გარკვეული ფუნქცია უნდა ჰქონოდა. საყურადღებოა, რომ ტიტა ეწოდება მდინარე ენგურის ერთ-ერთ შენაკადს.³¹ რ. გორდეზიანის ვარაუდით, სწორედ მის სახელს უნდა არეკლავდეს აპოლონიოსის წყარო.³²

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახელი არის კვიტაია (**Κύτσια**). ის გარემოება, რომ ეს გეოგრაფიული სახელი ბერძნულ წყაროებში ელინისტური ეპოქიდან ჩნდება, შეიძლება ქმნიდეს შთაბეჭდილებას, რომ იგი შედარებით გვიანდელი წარმომავლობისაა, თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, kut- ფუძის დადასტურება საკუთარ სახელში Κυτίσθαις, ასევე ანატოლიაში მდებარე ქალაქების სახელწოდებებში Κύταρις (პაფლაგონია), Μασιί-κυτις (ლიკია) და, შესაძლოა, κύττα (კარია),³³ იძლევა შე-

³⁰ Lesky 1948, 46 შმდ.

³¹ მდინარე ენგურთან დაკავშირებულია კოლხიდაში ოქროს მოპოვების დიდება (Strab. 9. 2. 19). Гордезиани 2000, 133.

³² გორდეზიანი 2007, III, 488.

³³ Brown 1985, 132

სადღებლობას ვივარაუდოთ, რომ ეს სახელი უკვე თქმულების უძველეს ვერსიებში რაღაცნაირად ფიგურირებდა. ამგვარ დაშვებას ამყარებს მეცნიერებაში წამოყენებული ზოგიერთი არგუმენტი: 1) ანალოგიური სახელწოდების ქალაქის არსებობა კ. კრეტაზე (Κύταιαον). ის, რომ მიკენურ ეპოქაში ეს ქალაქი უკვე არსებობდა კრეტაზე, B-ხაზოვან დოკუმენტებში მისი მრავალგზისი მოხსენიება ამტკიცებს: ku-ta-i-jo (KN As 1517), ku-ta-i-si-[jo] (KN X 7891), ku-ta-i-to (KN C 902, Xd 146), ku-ta-si-jo (KN Dr 1237, 1394), ku-ta-to (KN [Ce59]), De 1648, Df 119, Dk 1072, 1074).³⁴ როგორც რ. გორდეზიანმა, ასევე ჯ. ბრაუნმა მიიჩნიეს, რომ ამ შემთხვევაში ფუძე არეკლავს წინაბერძნულ *κτα-* და ქართველურ *ქუთ- ფუძეებს.³⁵ საყურადღებოა, რომ ქართული *ქუთ- / *ქურთ- უკანასკნელ ხანებში აღდგა საერთოქართველურ დონეზე (გამოქუთვნა, გულის გამოღება, ქურდი);³⁶ 2) ქართულ მეცნიერებაში უკვე არაერთგზის აღინიშნა, რომ თავად დასახლების ეს სახელწოდება კანონზომიერ შესატყვისს გვიჩვენებს ქართველურ ენებში (ქართ. ქუთაისი, მეგრ. ქუთეში, სვან. ქუთაში),³⁷ რაც იძლევა იმის დაშვების შესაძლებლობას, რომ სახელწოდება ქართველური ენების დონეზე არსებობდა.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახელწოდება, რომელიც თქმულების უძველეს ვარიანტებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, არის ფაზისი (**Φᾶσις**). ფაზისს ჰესიოდე ცნობილ მდინარეთა შორის მოიხსენიებს (Hes. *Theog.* 340). რამდენადაც „ქალთა კატალოგში“ იგი არგონავტებთან მიმართებაში გვხვდება, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ძველთაგანვე ფაზისი არგონავტების

³⁴ შდრ. DM.

³⁵ Brown 1985, 132. გორდეზიანი 1985, 117 შმდ.

³⁶ Fähnrich 2005. 87 შმდ.

³⁷ Ониани და Сарджвеладзе 1971,

ლაშქრობის მიზანთან – აიასთან იყო კავშირში. წამოყენებულა სხვადასხვა მოსაზრება *Φῦσις*-ის წარმომავლობის შესახებ. ამ სახელში დადასტურებულ ძირს უკავშირებენ აფხაზურ-ადიღურ, სვანურ, ქართულ-ზანურ ფუძეებს.³⁸ საკმაოდ რეალური ჩანს ჯერ კიდევ *ჰ. ფოგტის* მიერ ჩამოყალიბებული და მერე *რ. გორდეზიანის* მიერ გაზიარებული ვარაუდი, რომ ბერძნული *Φῦσις* და *ზანური* ფოთი მიღებულია სავარაუდო ქართულ-ზანური *ფათ- ფუძიდან.³⁹ როგორც *რ. გორდეზიანი* აღნიშნავს, ბერძნებს ეს სახელწოდება უნდა შეეთვისებინათ ფუძეში *a* ხმოვნით, ანუ *Φῦσις* (*Φασις*) ფორმით ქართულ-ზანურის დიფერენციაციამდე.⁴⁰

ერთ-ერთი საინტერესო ლექსიკური ფორმატივი, რომელიც ხშირად განიხილება ხოლმე, არის ჰომეროსის ეპოსში ერთადერთხელ დადასტურებული *μῦσα* „უცნობი, მაგიური ძალის მცენარე“⁴¹ როგორც „ოდისეადან“ ვიგებთ, ჰერმესი მიწიდან ამოგლეჯს მაგიურ მცენარეს, რომელსაც „ღმერთები ეძახიან *μῦσα-ს*“ (*Od.* 10, 302-306). ის, რომ *μῦσα* ჰაპაქსს წარმოადგენს და მხოლოდ კირკეს კუნძულის კონტექსტთან არის დაკავშირებული, ზრდის ამ სიტყვის უცხო წარმომავლობის ალბათობას. როგორც ცნობილია, *μῦσα-ს* ეტიმოლოგია არ არის დადგენილი. ქართულ მცენიერებაში არაერთხელ გამოითქვა აზრი, რომ იგი უნდა გვიჩვენებდეს მიმართებას ქართულ

³⁸ ბერძენიშვილი 1969; მელიქიშვილი 1965.

³⁹ გორდეზიანი 2007, III, 477.

⁴⁰ თავად *ფათ- ფუძეს კი მკვლევარი უკავშირებს საერთოქართველურ *ფატ-ფუძეს (ქართ. ფატ-არ-ი, გამო-ფიტ-ვ-ა; მეგრ. ფუტ-ურ-ელ-ი „ცარიელი, მატლიანი“; სვან. ლი-ფეტ „გახვრეტა“, ფენრიხი და სარჯველაძე 1990, 460 შმდ.), რომელიც გვიჩვენებს არა მარტო ი, ო, უ-ხმოვნიან ვარიანტებს, არამედ ფუძის აუსლაუტში თ თანხმოვნიან ვარიანტსაც: ტოპ. ფოთ-არ-ო, დიალ. გა-ფათ-ება „გასწორება, გათანაბრება“. გორდეზიანი 2007, 478-79.

სიტყვასთან „მოლ-ი“ – ბალახი.⁴¹ ამგვარი დაკავშირების მიმართ სკეპტიკურად განწყობილი მკვლევარები იმაზე მიუთითებენ, რომ თავად ქართველურში ეს ფუძე არ აღდგება ერთიანობის დონეზე, თუმცა მას შემდეგ, რაც უკანასკნელ ხანებში გამოვლინდა ფუძის სვანური შესატყვისი, ჰ. ფენრიხმა იგი აღადგინა საერთოქართველურ დონეზე *მოლ-.⁴²

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ისმის კითხვა, თუკი ლეგენდარულ აიასთან დაკავშირებული ზოგიერთი უძველესი ტერმინი მართლაც ქართველურ ენობრივ სამყაროსთან გვიჩვენებს მიმართებას, როგორ უნდა აიხსნას ეს ფაქტი? ძნელია იმაში დაეჭვება, რომ თავად თქმულება ბერძნულ ტრადიციაში ჩამოყალიბდა. ამაზე მეტყველებს როგორც მასთან დაკავშირებულ მეტყველ სახელთა დიდი ნაწილი, ასევე არქეოლოგიური გათხრები.

სავსებით შესაძლებელია, რომ თქმულება ჩამოყალიბებულიყო ჰელესპონტის რეგიონში. ასევე სრულიად ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ თავად ბერძნულმა ტრადიციამ ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა კოლხიდაში იდენტიფიკაციის მთელი სისტემის შექმნაში, რომლის მიხედვითაც, არგონავტების ამბები უკავშირდებოდა კავკასიურ რეალობებს. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჰელესპონტის რეგიონში თქმულების ჩამოყალიბების პროცესში გარკვეულად აირეკლას რეალური ეპიზოდური კონტაქტი თუ კონტაქტები, რომლებიც მიკენურ სამყაროს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქართველურ სამყაროსთან უნდა ჰქონოდა.

⁴¹ გორდეზიანი 2007, III, 489. II, 235.

⁴² ფენრიხი და სარჯველაძე 1990, 334.

შეიძლება უფრო შორს წასვლა და იმის დაშვება, რომ არგონავტების თქმულების უძველეს ვერსიებში ე.წ. კოლხური წარმომავლობის ფორმატივების დადასტურება მართლაც რაღაც რეალურად განხორციელებული კონკრეტული მიკენური ექსპედიციის შედეგებს ეხმიანება.

ბიბლიოგრაფია

Astour, Michael. C. 1967. *Hellenosemitica. An Ethnic and Cultural Study in West Semitic impact on Mycenaean Greece*. Leiden: Brill.

Bechtel, Friedrich. 1921-24. *Die griechischen Dialekte. 1-3. 2*. Berlin: Weidmann.

Benveniste, Emile. 1935. *Origines de la formation des noms en indo-europeen I*. Paris: Adrien-maisonneuve.

ბერძენიშვილი, მაქსიმე. 1969. *ქლავ ფაზისის ისტორიისათვის*. თბილისი: მეცნიერება.

Dräger, Paul. 1993. *Argo Pasimelousa. Der Argonautenmythos in der griechischen und römischen Literatur. Teil I. Theos Aitios*. Stuttgart.

ერქომაიშვილი, მარიკა. 2002. *კირკეს მითი და მისი ინტერპრეტაცია ანტიკურ ლიტერატურაში*. თბილისი: ლოგოსი.

Fähnrich, Heinz. 2005. *Beiträge zur Kartwelologie*. Jena: FSU.

Frisk, Hjalmar. 1960. *Griechische etymologisches Wörterbuch I*. Heidelberg: Winter.

Furnée, Edzard J. 1972. *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*. The Hague: Mouton.

Furnée, Edzard J. 1979. *Vorgriechisch-Kartvelisches. Studien zum ostmediterranen Substrat nebst einem Versuch zu einer neuen pelasgischen Theorie*. Leuven: Peeters.

Furnée, Edzard J. 1986. *Paläokartvelisch-Pelasgische Einflüsse in den indogermanischen Sprache. Nachgewiesen Anhand der spätindogermanisch-griechischen Reflexe urkartvelischer Sibilanten und Affrikaten*. Leiden: The Hakuchi Press.

ფუნრები, ჰაინც და სარჯველაძე, ზურაბ. 1990. *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.

Gamkrelidze, Tamaz. 1983. *Sonantensystem und Ablaut in der Kartwelsprachen*. Tübingen: Günter Narr-verlag.

გორდეზიანი, რისმაგ. 2007. *მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები II, III*. თბილისი: ლოგოსი.

გორდეზიანი, რისმაგ. 1985. *წინაბერძნული და ქართველური*. თბილისი.

Гамкрелидзе, Тама́з и Иванов, Вячеслав. 1984. *Индоевропейский язык и индоевропейцы, I, II*. Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та.

Гордезиани, Рисмаг. 2000. „Aia в древнейших греческих источниках“, *Λεκτά, რჩეული ნაშრომები, 125-143*. თბილისი.

Haas, Volkert. 1977. *Magie und Mythen im Reich der Hethiter I: Vegetationskulte und Pflanzenmagie*. Hamburg: Merlin Verlag.

Hiller, Stefan. 1991. “The Mycenaeans and the Black Sea”. *Thalassa: E Egée préhistorique et la mer*: 207-16.

Инал-Ипа, Шалва. 1965. *Абхазы*. Сухуми.

Lesky, Albin. 1948. Aia, *Wiener Studien* 63, 22-68.

მელიქიშვილი, გიორგი. 1965. *საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხი*. თბილისი.

მიქელაძე, თეიმურაზ. 1974. *ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან*. თბილისი: მეცნიერება.

Nilsson, Martin P. 1992. *Geschichte der Griechischen Religion (Erster Band, Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft)*. München: Verlag C. H. Beck.

Ониани А. и Санджевеладзе З. 1971. „Против извращения вопросов грузинской топонимики“. *Вестник отделения общественных наук АН СССР (Мацне)*. Сер. языкознания и литературоведения 3: 169-182.

Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft 1837-1864 (RE)

Schmitt-Brandt, Robert. 2004. Zur Etymologie von Μηδεια, *Phasis, Greek and Roman Studies* 7: 88-92.

ურუმაძე, აკაკი. 2018. *ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში*. თბილისი: პროგრამა „ლოგოსი“.

Lela Chotalishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Legendary Aia and related lexical formatives against the background of linguistic data

Key words: The Argonaut legend, the legendary Aia, the Colchian Heritage of Helios, linguistic data.

The legendary Aia and the origin of the Colchian descendants of Helios are very important for understanding of the formation of the Argonaut legend.

Some of the earliest terms related to the legendary Aia may imply links with the Kartvelian linguistic environment. What accounts for this fact?

It's doubtless that the myth itself was formed within the Greek tradition. This is attested by the majority of names related to the myth as well as by archeological discoveries.

It is possible that the myth was developed in the region of the Hellespont. It is likewise logical to suppose that that the development of the myth in the Hellespont to a certain extent reflected the actual episodic contact or contacts that existed between the Kartvelian Black Sea environment and the Mycenaean world.

We could go even further and state that appearance of the so-called Colchian formatives in the earliest versions of the myth could be the result of an actual expedition to the Mycenaean period.